

AZƏRBAYCANDA SÜDLÜK MALDARLIĞIN İNKİŞAFI

Ə.B.BƏŞİROV, *Azərbaycan Heyvandarlar Assosiasiyasının prezidenti, Rusiya Beynəlxalq Keyfiyyət Problemləri Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik.*

Heyvandarlığın başlıca sahəsi olan südlük-ətlik maldarlıq axırncı 10 il ərzində yüksək sürətlə inkişaf edir. Bunu demək kifayətdir ki, əgər 1969-cu ildə respublikamızın heyvandarlıq təsərrüfatlarında hər inək və camışdan 700 kq yaxın süd sağılırdısa, ancaq 1978-ci ildə 1548 kq süd sağılmışdır. Belə bir inkişafa respublika rəhbəliyinin bir sıra mühüm dövlət əhəmiyyətinə malik olan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu hər şeydən əvvəl südlük heyvandarlığın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, bu sahədə çalışan bütün təsərrüfatlarda çalışan zəhmətkeşlərin məhsul istehsalının artırılmasında və dövlətə satılmasında maddi marağın yüksəldilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bu sahədə aşağı diri çəkiyə və məhsuldarlığa malik mal-qaranın cinsinin yaxşılaşdırılması, cins mal-qaranın sayının artırılması və yem bazasının təsirli dərəcədə möhkəmləndirilməsi də böyük rol oynamışdır.

Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, hələ indii də respublikamızda süd istehsalını artırmaq üçün böyük ehtiyat mənbələri ləbəddür.

Bu barədə o dövrdə respublikamıza rəhbərlik etmiş, ümummilli liderimiz 1978-ci ildə H.Ə.Əliyev 1978-ci ildə Sov. İKP MK-nin plenumunun yekunlarına həsr edilmiş Azərbaycan KP MK-nin iyul plenumunda söylədiyi nitqində deyir:

Südcülük maldarlığın inkişaf etməsinə baxmayaraq bu sahədə əmək istehsalının yüksəldilməsi, istehsal olunan südün dəyər qiymətinin endirilməsi (azaldılması) sağılan südün keyfiyyətinin yüksəldilməsi, süddə yağın və zülalın miqdarının yüksəldilməsi, bioloji cəhətdən qidalılığının və orqanizmə verdiyi xeyir təsirinin yüksəldilməsi kimi istifadə edilməyən imkanlar və ehtiyat mənbələri vardır.

Bunun üçün hal-hazırda texnika və yüksək məhsuldar cins mal-qara və möhkəm yem bazası ilə təmin edilmiş, yeni böyük südcülük komplekslərinin yaranması geniş imkanlar açır.

Lakin hələ də komplekslərin və təsərrüfatların çoxu gəlirlə işləmirlər. Bunun da əsas səbəbi axırncı illər yemə, əməyə və istismara çəkilən xərclərin xeyli artması, heyvanların artıb törəməsinin səviyyəsinin aşağı olması və i.ə. ilə izah etmək olar. Belə ki, hər il 100 inək və camışdan respublika üzrə orta hesabla 60-70 baladan artıq, hər 100 qoyundan 60-80 quzudan artıq alınmaması təsərrüfatlara ilbə-il milyonlarla ziyan vurur, alınan məhsulun dəyər qiymətini artırır.

Bu sahədə naxırda məhsul verən heyvanların sayının az olması da alınan məhsulun dəyər qiymətinin yüksəlməsinə böyük təsir göstərir.

Naxırda inək və camışların sayı hal-hazırda 26% hər 100 inək və camışdan hər ildə 60-70 baladan artıq alınmaması bu sahədə də böyük imkanların və ehtiyat mənbələrinin olmasını göstərir.

İndi ölkəmizin və respublikamızın alimləri tərəfindən yem bazasının möhkəmləndirilməsi, yemləmənin yaxşılaşdırılması səmərəli artır təcrübə sistemləri işləib hazırlanmışdır ki, bunların heyvandarlıqda qabaqcıl təcrübə üsullarını tezliklə və geniş miqyasda respublikamızın heyvandarlıq təsərrüfatlarında və fermalarında yayılması heyvandarlığın, məhsuldarlığın daha da sürətlə artması və alınan məhsulun dəyəri qiymətinin azalmasına, südlük maldarlığın ən gəlirli sahəyə çevrilməsinə səbəb olar.

Heyvandarlığın hal-hazırda inkişaf dövrü (intensivliyi) daha səmərəli sənaye metodlarına əsaslanan yeni perspektiv texnoloji proseslərin məhsul istehsalında geniş tətbiqi ilə xarakterikdir.

Söhbət respublikamızın heyvandarlığının gələcəyindən gedir, onun perspektiv inkişafından gedir. Bunun üçün indiki komplekslərin iş təcrübəsini dərinlən öyrənib izah etmək, qabaqcıl təcrübənin nəticələrini cəmləşdirib, yaymaq geniş miqyasda texnologiyanın daha da təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş geniş miqyasda tədqiqat işləri aparmaq qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi üçün ən mühüm şərtlərdən biri də böyük təsərrüfatların çoxunun eyni istehsal üçün ixtisaslaşmasıdır.

İndi axırıncı illər bu sahədə ölkəmiz və həm də respublikamız miqyasında böyük irəliləyişlər var.

Doğrudur, bu sahədə irəliləyiş bütün inkişaf etmiş heyvandarlıq ölkələrində də gedir. Lakin, inkişaf sürətinə, intensivliyə görə on beş respublika arasında bizim respublika birinci yerdədir (1979-cu il).

Hər fermada inəklərin orta sayına görə bizim ölkəmiz dünyada birinci yeri tutur.

Ölkəmizdə olan heyvandarlıq təsərrüfatlarının fermalarının 60-70%-dən çoxunda 300 başdan çox və 30-35%-dən çoxunda isə 500 başdan çox inək saxlanılır və südlük üçün istifadə edilir. Inəklərin fermalarda sayının çox olması səmərəli istehsal, bütün texnoloji proseslərinin mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması və heyvandarlıq təsərrüfat və komplekslərinin gəlirli işləməsi üçün imkan yaradır.

İndi 400-dən 1200-ə qədər və daha çox inək və camış tutan südlük komplekslərin tikilməsi və yaradılması üçün imkanlar vardır. Hal-hazırda uğurla fəaliyyət göstərən böyük komplekslərin iş təcrübəsi yuxarıda göstərilənləri bir daha sübut edir.

Burada seleksiya və damazlıq işlərinin təşkili və aparılması üçün də böyük imkanlar yaranmışdır.

Bir sözlə, yeni texnologiya əsasında təşkil edilmiş bu böyük heyvandarlıq kompleksləri hər bir sahədə qarşıda tələblər qoyduğu kimi seleksiya və damazlıq işlərinin təşkili və aparılmasına da yeni tələblər qoyur.

Heyvandarlığın sənayeləşdirilməsinin bioloji əsasları **Cins və texnologiya**

Biz ölkədə cinsin düzgün seçilməsinə və istifadəsinə böyük əhəmiyyət veririk. Akademik LÖK. Ernestin və İ.İ. Çijovun Ümumittifaq Heyvandarlıq İnstitutunda apardığı təcrübələr sübut etmişdir ki, heyvanların məhsuldarlıq keyfiyyəti yemləmə və bəsləmə şəraitindən asılı olaraq dəyişə bilər. Ona görə yemləmə və bəsləmə heyvandarlıqda elmi əsas da təşkil edilməlidir.

Akademik LÖK. Ernestin rəhbərliyi ilə Rusiyada onun ayrı-ayrı iqtisadi və təbii şəraitlərə mənsub olan rayonlar və təsərrüfatlarından, bütün kateqoriyadan olan təsərrüfatlarda aparılmış bonitrələrin nəticələri, damazlıq zavodlarının illik hesabatları elektron hesablayıcı maşınlarında müşahidə edilmiş, yekunlaşdırılmış və qiymətləndirilmişdir.

Bu progressiv tədbirin gələcəkdə respublikamızda, damazlıq heyvandarlıqda da tətbiq olunması vacibdir.

Rusiyanın 10 zonası üzrə:

Mal-qaranın ayrı-ayrı cinslərinin süd məhsuldarlığına görə qiymətləndirilməsi göstərdi ki, qara ala cins ən yüksək süd məhsulu verən cinslərdən biridir. Bu cins il boyu hər inəyə ildə 25-30 sentner və ya düşdükdə qara ala cins daha yüksək fayda verir. Bu cinsdən olan hər inək ölkə üzrə orta hesabla 2500-3000 kq süd verir.

İntensiv yemləmə şəraitində qara-ala cinsindən olan inəklərin süd məhsuldarlığı daha çox artır. Amma qeyd etmək lazımdır ki, hər yerdə (Ural zonasından başqa) qara-ala cinsdən olan inəklərin südündə yağın və quru maddənin miqdarı o biri cinslərə nisbətən xeyli azdır. Ona görə də bu sahədə cinslər içərisində ən axırncı yeri tutur.

Qara ala cinsdən olan inəklərlə yanaşı, intensiv yemləmə şəraitində Kostroma cinsləri də süd məhsuldarlığını yüksəltmə xüsusiyyətinə malikdir.

Ancaq aşağı səviyyəli yemləndirmə şəraitində qara-ala cinsdən olan inəklər öz süd məhsuldarlığını kəskin surətdə azaldır və hətta o biri cinsdən olan inəklərdən də az süd verir. Bu da onun yemləməyə olan yüksək tələbatını göstərir. Məsəl üçün mərkəzi qaratorpaq zonalarında inəklərin yemlənməsi orta səviyyədə olduqda, onların yem paylarında saman və bəlimin miqdarı çox olanda simmetol cinsindən olan inəklərin südündən yağ çıxarı o birilərə nisbətən daha çox olur. Nəinki o biri cinsdən olan inəklərdə.

Məsəl üçün, Rusiyanın cənub rayonlarında və Volqaboyu rayonlarda ən çox süd verən cinslərdən şvis və simmentol cinslərini göstərmək olan. Ancaq Şimali Qafqaz şəraitində isə şvis və Qırmızı səhra cinslərindən olan inəklər ən çox süd verirlər.

Süd məhsuldarlığına görə Yaroslav, Qırmızı Qorbat, Kurqan cinsləri ən axırncı yerləri tutmasına baxmayaraq südündə yağın və quru maddənin miqdarına görə onlar birinci yeri tutur.

Pendir hasilinə görə ayrı-ayrı cinslər bir-birindən xeyli fərqlənirlər.

Belə ki, 1 kq pendir hasil etmək tələb olunan südün miqdarı qonur Latviya inəklərinin 9,5 kq simmental inəkləri üçün 12 və 12,6 kq süd tələb olunur.

Şit yağ hasil etmək üçün əsasən (97-98%) simmental, qara-ala, Yaroslav və Qırmızı Qorbat cinslərinin inəklərinin südü istifadə edilir. Cinsləri qiymətləndirmək üçün ən vacib göstəricilərdən biri də alınan məhsulun hər şərti vahidinə sərf olunan yemnin miqdarı, süddə yağın və quru maddənin miqdarıdır. Cinslərin yoxlanmadan keçirilməsi sahəsində aparılan İ.Çinarovun təcrübələri göstərdi ki, yem məsrəfi bütün cinsləri həm südlik və həm də ətlik / verdikləri süd məhsuldarlığına görə və diri çəkisinə görə / hesab edilsə də normadan xeyli çox olur. Maksimum 15-18%.

Cavanların inkişafına görə, düyələrin ən yüksək çəkiyə /analarının çəkisinə görə/ malik olması qara-ala, simmental və şvis cinsləri oldu. Onların düyələrinin, diri çəkisi, analarının diri çəkisinin 12 aylıqda 48%-ni, 18 aylığında isə 59%-ni təşkil etmişdir. Ancaq Kostroma və yaroslav cinslərindən olan düyələrinki isə müvafiq olaraq 39-40% və 51-53% olmuşdur.

Düyələrin mayalanma yaşı əsasən onların inkişafından, məhsuldarlıq istiqamətindən asılı olaraq dəyişir. Qara ala və Xolmoqor cinslərinin düyələri simmental və şvis cinsinə nisbətən xeyli tez yetişkəndirlər.

20 aylıqda qara ala cinsdəki olan düyələrin 42,3% Xolmoqar düyələri 52%, ancaq simmental və Şvis cinsindən olan düyələrin yalnız 21-32% mayalanıb döllənmişdir. Yaroslav cinsindən olan düyələr əsasən gec yetişkəndir. Onlar əsasən 24 aylıqdan sonra mayalanıb döllənirlər (70% çoxu).

Akademik L.K. Ernestin apardığı təcrübələr göstərir ki, üzlü süd və yağ hasil etmək üçün iqtisadi cəhətdən ən əlverişli qara-ala cinsindən olan inəklərin istifadə edilməsidir.

Qara ala cinsindən olan inəklər qonur Latviya və qara-ala cinsinə nisbətən 8-12% südü və 10-12% yağı artıq verdiyi üçün daha əlverişli hesab edilir. Bu zonada pendir hasil etmək üçün qonur latviya cinsindən olan inəklərin istifadəsi 1,5-2,0 dəfə o biri cinslərdən səmərəlidir.

Bir çox rayonlarda yüksək süd məhsuldarlığına mənsub olan cins inəklərin miqdarı artır. Ancaq bir çox rayonlarda hələ də çoxlu süd məhsuluna mənsub olan heyvanlar qalır. Bununla bərabər yüksək süd məhsulu verən Kostroma cinsindən olan inəklər hələ də geniş yayılır.

Bizim respublikamıza gəldikdə isə camuş və rebu ilə yanaşı yüksək süd məhsulu verə bilən inəklərin sayının artırılması üçün bütün imkanlar, nəzərə alınaraq lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Böyük mexanikləşdirilmiş ferma və komplekslərin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə, kompleksləri 3000-3500 kq və daha yüksək süd məhsuluna malik olan ilk növbədə camış və inəklərlə komplektləşdirilməlidir. Əgər bundan az olsa onda komplekslər gəlirlə işləyə bilməz. Yuxarıda qeyd edilənlərdən göründüyü kimi komplekslər üçün cins seçilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, cinslərin çoxunun potensial məhsuldarlığı yüksək deyildir.

Komplekslərə seçilən cinsin potensial məhsuldarlığı yüksək olmalıdır. Bununla bərabər onlar yeni texnologiyanın tələbinə cavab verməlidir.

/Elektrik, mexanik sağım, süni mayalanma və i.a/. Bu məsələnin həlli üçün iki əsas şərtə riayət olunmalıdır. Birinci, yüksək potensial məhsuldarlığa malik olan cinsin seçilməsi və ikinci də təsərrüfatların imkan və şəraitlərinin nəzərə alınmasıdır.

Südlük komplekslərdə istifadə etmək üçün ən çox uyğun gələn və iqtisadi cəhətcə səmərə verə bilən cinslər südlük cinslərdən olan camış (yağlı və qatı süd verən) inəklərdir. Birinci növbədə Azərbaycan və Mürreli camış cinsləri və hibridləri qara-ala, (holland və qolştinfir), Qırmızı səhra, Qonur latviya kombine cinslərdən isə şvis və simmental və onların südlük tipləri uyğun gəlir. Gələcəkdə cinslərin komplekslər şəraitində yetişdirilən cinslərin südlük istiqamətində seleksiya aparılmalıdır.

Sənayeləşmənin əsas şərtlərindən biri də daima bütün cinslərin məhsuldarlığının genetik potensialının yüksəldilməsidir. Bunun üçün elmi-tədqiqat institutları çoxlu metodlar işləyib hazırlamışlar. Bunların ən əsası elit və rekordbuğa və kəllərin toxumunun dondurularaq qenobankda saxlanması və süni mayalamada geniş miqyasda istifadə edilməsidir.